

<https://www.eclss.org>
<https://www.eclss.org>
<https://www.eclss.org>
<https://www.eclss.org>

ECLSS
International
Online Conference
Economics & Social Sciences
June 28 - 29, 2020 **Istanbul, Turkey**

PROCEEDING BOOK

For more information, please visit
<http://www.eclss.org/>

Tam Metin Bildiriler kitabında
yer alan çalışmaların içeriğinin
tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

*The contents of this Proceedings Book
are solely those of the authors.*

© All rights reserved.

E-printed in July 2020

e-ISBN 978-605-66064-5-8

No part of this book may be reprinted or reproduced
or utilized in any form or by any electronic, mechanical
or any other means, now known or hereafter invented,
including photocopying and recording, or in any form
of information storage or retrieval systems, without
permission from the publishers.

Web: <http://www.eclss.org>

Contact: contacts@eclss.org

Baburnâme’de Kullanılan Paremaların Anlamsal Analizi ve Onların Türkçe Tercümedeki İfadesi

Dilafroz MUHAMMEDIYEVA¹

Öz

Baburnâme’de yazar bir hadiseyi betimlerken atasözü ve deyimlerden ustalıkla yararlanır. Eser dilinin akışlı ve çekici olmasının sebebi de bundandır. Dilimizde atasözü ve deyimler parema adı altında toplanır. Paremalar; tarihen sözlü ve yazılı geleneğin meyvesi olup halkın çok asırlık deneyimleri, hayattaki muhtelif olaylara yaklaşımının ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Atasözü dilin süsü, nutkun keskin silahı, halk bilgeliğinin neticesidir. Çünkü herhangi bir halkın tarihi, düşüncesi ve ruh dünyası paremalarda bulunur. Her atasözü kendisini yaratan halkın sembolü, milli, kültürel mirasıdır. Hacimce küçük ama didaktik açıdan büyük önemi olan atasözleri metnin poetik yapısında ayrı yere sahiptir. Atasözlerinin dilbilimciler, edebiyatçılar ve tercümanlar tarafından sürekli olarak araştırma konusu edinilmesinin sebebi de bundan ileri gelmektedir. *Baburnâme*’de kişi ve hadiseleri daha net biçimde ortaya koyabilmek için atasözlerinden verimli biçimde yararlanılmıştır. Makalede, *Baburnâme*’de kullanılan paremalar, yani atasözü, özdeyiş ve deyimler, onların Türkçe tercümedeki ifadesi meselesi analize çekilmiş, her paremanın kullanış yeri, tercümedeki başarı ve eksiklikler, paremalar arası benzerlik ve farklılıklar araştırılmıştır. Tespit edilen durumlar sınıflandırma yöntemi ile tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Baburnâme*, Vekayi, analize, anlam bilim, parema, deyim, atasözü, matal, konsept, asıl metin, tercüme metni.

¹ Doktora Öğrencisi, Ali Şir Neval Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, ÖZBEKİSTAN

Аннотация

В «Бобурнома» автор умело использует пословицы, поговорки и фраземы для описания событий и ситуаций. В этом и заключается красноречивость и привлекательность языка. На нашем языке пословицы, поговорки и фраземы объединяются под словом "парема". Паремы, являясь продуктом исторического устного и письменного творчества, отражают в себе многовековой опыт народа, отношение к различным жизненным событиям и ситуациям. Пословица – красота языка, острое оружие речи, результат народной мудрости. Потому что история, мышление и психологическое состояние каждого народа отражены в пословицах и поговорках. Каждая пословица отражает в себе образ народа, создавшего эту пословицу, его национальное культурное наследие. Пословицы и поговорки, хотя маленькие по размеру, но имеющие важное дидактическое значение, занимают особое место в поэтической структуре текста. В этом и заключается главная причина регулярных исследований пословиц и поговорок лингвистами, литературоведами и переводчиками. В «Бобурнома» эффективно использованы пословицы и поговорки для более яркого описания личностей и ситуаций. В данной статье рассматриваются паремы, в частности, пословицы, поговорки и фраземы, использованные в «Бобурнома», и их перевод на турецкий язык. Кроме того, были изучены место применения каждой паремы, достижения и недостатки перевода, сходства и различия между ними. Были проанализированы выявленные особенности на основе метода классификации

Ключевые слова: «Бобурнома», «Vekayi», анализ, семантика, парема, фразема, пословица, поговорка, концепт, оригинал (подлинный вариант), перевод.

Abstract

In "Boburnoma" the author skillfully uses proverbs, sayings and idioms to describe events and situations. This is the eloquence and attractiveness of the language. In our language proverbs, sayings and idioms are combined under the word "parema". Paremata, being a product of historical oral and written creativity, reflect the centuries-old experience of the nation, their attitude to various life events and situations. A proverb is the beauty of language, the sharp weapon of speech, the result of wisdom of nation. Because the history, thinking and psychological state of each nation are reflected in proverbs and sayings. Each proverb reflects in itself the image of the people who created this proverb, its national cultural heritage. Proverbs and sayings, although small in size, but having important didactic meaning, occupy a special place in the poetic structure of the text. This is the main reason for the regular research of proverbs and sayings by linguists, literary scholars as well as translators. In "Boburnoma" proverbs and sayings were effectively used for a more vivid description of personalities and situations. The given article discusses paremata, in particular, proverbs, sayings and idioms used in "Boburnoma", and their translation into Turkish. In addition, the place of application of each parema, the achievements and shortcomings of the translation, the similarities and differences between them were studied. Identified features were analyzed based on the method of classification.

Keywords: "Boburnoma", "Vekayi", analysis, semantics, parema, idiom, proverb, saying, concept, original, translation.

Baburnâme, Türk halklarının emsalsiz ansiklopedik eseridir. Asırlar boyu muhtelif halk ve iller tarafından söz konusu eserin derin ve detaylı biçimde araştırılması, birçok kez yayımlanması, dünya halklarının bu esere olan merakının gün geçtikçe arttığına delalet eder. Sadece Türkiye’de *Baburnâme*’nin Prof.Reşit Arat tarafından 1943-1946 yıllarında gerçekleştirilen tercümesi (Vekayi, 1946,) 1970, 1985, 1986, 1987, 1989, 2000 yıllarından tekrardan basılmıştır. Söz konusu baskıların 1943-1946 ile 1987 yıllarına ait olanları *Vekayi*, diğerleri ise *Baburnâme* adıyla gerçekleştirilmiştir.

Baburnâme’de yazar bir hadiseyi betimlerken atasözü ve deyimlerden ustalıkla yararlanır. Eser dilinin akışlı ve çekici olmasının sebebi de bundandır. Dilimizde atasözü ve deyimler parema adı altında toplanır.

Paremalar; tarihen sözlü ve yazılı geleneğin meyvesi olup halkın çok asırlık deneyimleri, hayattaki muhtelif olaylara yaklaşımının ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Atasözü dilin süsü, nutkun keskin silahı, halk bilgeliğinin neticesidir. Çünkü herhangi bir halkın tarihi, düşüncesi ve ruh dünyası paremalarda bulunur. Her atasözü kendisini yaratan halkın sembolü, milli, kültürel mirasıdır.

Hacimce küçük ama didaktik açıdan büyük önemi olan atasözleri metnin poetik yapısında ayrı yere sahiptir. Atasözlerinin dilbilimciler, edebiyatçılar ve tercümanlar tarafından sürekli olarak araştırma konusu edinilmesinin sebebi de bundan ileri gelmektedir.

Baburnâme’de kişi ve hadiseleri daha net biçimde ortaya koyabilmek için atasözlerinden verimli biçimde yararlanılmıştır. Bunlar, anlam açısından birkaç guruba ayrılarak incelenebilir: ömür ve ölüm, zaman, sadakat ve ihanet, adalet ve zulüm konseptli paremalar gibi.

Ölüm ve ömür konseptli paremalar dört tane olup bunların ikisi Farsça-Tacikçe’dir. *Merg ba yâran sur ast. (Dostlarla beraber ölüm düğündür)* atasözü ve *Zikri namera hakıman ömri sanı güfteend. (Şöhretle anılmaya hekimler ikinci ömür demişler)* vecizesi.

Merg ba yâran sur ast. (Dostlarla birlikte olan ölüm toydur) atasözü (Bu paremayı Babur “masal” olarak değerlendirir. “Masal” Özbek edebiyatı tarihinde “atasözü” anlamında kullanılmıştır) hicri 912 (1506-1507) yılında Mirza Babur’un askerleri ile şiddetli fırtına altında kaldıklarında onlara yardım etmek için kar küremesi olayını beyan etmek amacıyla söylenmiştir. *“Men hem her teşviş ve meşakkat bolsa köreyin, her niçük il takat kılıb tursa turayin, bir farsî masal bar: Merg ba yâran sur ast. (Zahreddin Muhammed Babur, Baburnâme, 2002: 147.)*

Söz konusu atasözünde ölüm kelimesinin “musibet”, “ağır dert”, “en müthiş külfet” gibi anlamları ortaya çıkmıştır. Yâr (dost) leksemasının ifade ettiği medet, yardım, dayanak anlamları merg (ölüm) leksemasının ifade ettiği musibet, eğlence anlamını taşıyan düğün lekseması ile çeşitlendirilmiştir. Burada paremalara özgü olan, belli kavramı mümkün olmayan dereceyle ortaya koyma özelliği ortaya çıkmıştır. Söz konusu atasözü kimi edebiyatlarda *matal* olarak değerlendirilir. (Teşebayeva Z. 2016: 92.)

Kim öler haletge yetse ol bilur can kadrini özdeyişi İbrahim Ludî’nin annesi Melike Bu’a (Beyde) tarafından Mirza Babur’un zehirlenme olayı sırasında söylenir. Özdeyiş, Babur’un ruh halini ortaya koymaya yaramıştır. Ölümle pençeleşen kişinin iç dünyası anlatılmıştır. *Can mundağ aziz nime iniş, munça bilmes idim, ol misra barkim: Kim öler haletge yetse ol bilur can kadrini. Her kaçan bu vakiayı haile hatırmğa kelse, bihasht halim müteğayyir bolur (Baburnâme, 2002: 218).*

Yaman at bile tirilgendiñ yahşi at bile ölgen yahşi özdeyişi hicri 933 (1526-1527) yılında Mirza Babur’un askerlerine yönelik konuşmasında kullanılır. Söz konusu özdeyiş herkesi birlik-beraberliğe, düşmana karşı tek yumruk olarak onu yenmeye, rezalete izin vermemeye çağırır. *Her kimki hayat meclisige kiribtur, akibet*

ecel peymanesidin içgusidur ve her kişkim, tiriklik menzilğe kelibtur, ahir dünya ğamhanesidin keçgusidur. Yaman at bile tirilgendin yahşi at bile ölgen yahşi (Baburnâme.2002: 223). Babur, ölümün muhakkak olduğunu, canlı varlıkların sonunda yok olmaya mahkum olduğunu vurgular. İş böyleyken askerlerini kısa olan bu hayatta gururunu kaybetmemeye, düşmana karşı mertçe savaşmaya, kendinden sonra şerefli nam bırakmaya çağırır.

Yukarıdaki atasözünün devamı mahiyetinde olan *Zikri nâmera hâkiman ümri sâni güftend.* (Şöhretle yâd edilmeye hekimler ikinci ömür demişler) özdeyişi Timurlu şehzadelerin Şeybanî Han`a karşı birleştikleri sırada Mirza Kepek`in onlara katılmaması üzerine söylenmiştir. *Garezkim, bu dünyada kişidin üşmindağ nimeler kalur, her kim akıldan bahraver bolsa, nige andağ hareketge ikdam kulğaykim, andan song yaman diğeyler ve her kişige huşdib eseri bolsa, nige andağ emirge ikdam ve ihtiman kulğaykim, kulğandın song muhteşin diğeyler: "Zikri nâmera hâkiman ümri sâni güftend."* (Baburnâme.2002. :142.)

Paremler, dil birimlerine nazaran birkaç bileşenden oluşan lisani hadise olduğundan bunları başka bir dile aktarmak tercümandan büyük bir sorumluluk ister. Çünkü paremler eserdeki edebî-tasvirî vasıtalar olarak fikrin basit bir beyanı değildir. Paremler eserin imgesel ve duygusal-betimsel değerini artırma görevini üstlenir. Dolayısıyla, paremlerin özelliklerini göz önünde bulundurarak başka bir dile doğru aktarmak sanat eserini yeniden yaratmak demektir. Orijinal ve aktarılan dillerin atasözü ve deyimlerini karşılaştırmalı inceleyerek onlar arasındaki anlamsal-yöntemsel uygunluğu tespit etme ve tercüme sırasında birini diğeriyle ifade etme yol ve imkanlarını belirleme tam bir tercümeyi ortaya çıkarmaya zemin hazırlar. Parema ve diğer birimlerin başka bir dile aktarılması ve onların aktarılan dildeki karşılıkları meselesi uzmanlar tarafından detaylı olarak araştırılmış ve aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

1. Tam karşılık. Her iki dilde de aynı şekilde ifade edilen birlikler: Bunlar aşağı yukarı şöyle guruplara ayrılır: Özel adlar ve yer adları, bilimsel ve teknik terimler, bazı guruba ait kelimeler, örneğin, ay, gün adları: yanvar-Januar. Tam karşılık tercüman için zorluk yaratmaz. Burada anlam metinle ilgili olmayıp tercümanın sözcüğün tam karşılığını bilmesi yeterlidir.

2. Kısmen karşılık. Bu tür karşılık yaygın olup yabancı dile ait leksik birime ana dilde birkaç birimin mukabil gelmesi ile ayrıcalık taşır. Ama bir dildeki sözcüğün anlamları diğer dildeki sözcüğün anlamları ile kesin olarak uyum sağlamaz. Bazen biri diğeri göre anlamca daha geniş ya da tam tersine daha dar olabilir. Veya yabancı dilde belirtilen anlam ana dilde başka bir kelime ile ifade edilebilir.

3. Karşılığı olmayan leksik birimler. Karşılığı bulunmayan leksik birimler de önemli derecede büyük kitleyi oluşturur. Bunlar her şeyden önce halkın ruhsal kültürünü ifade eden kelimelerdir. Örneğin, milli yemek adları, müzik oyunları vb. Demek ki karşılığı olmayan leksik birimler derken bir dilde var olup aktarılmakta olan dilde bulunmayan leksik birimleri anlarız.

Aşağıda, analize çektiğimiz paremlerin *Baburnâme`nin* Türkçe metninde nasıl ifade edildiğine dikkat edeceğiz.

Marg be yâran sur ast atasözü *Dostlarla beraber ölüm düğündür* şeklinde tercüme edilmiştir.

... ne gibi ıstırap ve meşakkat olursa: ben de göreyim ve halk nasıl tahammül edip duruyorsa ben de durayım-diye düşündüm. Farsça bir mesel vardır; *Dostlarla beraber ölüm düğündür* (Vekayi. Cilt II. 1987: 214.) *Baburnâme*'nin tercümanı Reşit Rahmeti Arat eserdeki her parmanın önce eski Özbek yazısındaki şeklini sunar, anlamını parantez içinde Türkçe alfabeyle aktarır. Tercüman, atasözünün tercümesini onu kelime kelime çevirerek ifade eder. S.Hasanov tarafından hazırlanan *Baburnâme*'nin Özbekçe bilimsel-eleştirel metninde de atasözünün Farsça şekli korunmuş, tercümesi ise dipnotta sunulmuştur.

Paremaları diğer bir dile aktarma süreci tercümede önemli yer tutar. Bu durumda tercümandan yüksek zekâ ve maharet talep edilir. Çünkü özellikle bu birimlerin güzel bir şekilde aktarılamaması sanat eserinin anlamına hasar verebilir. Yalnız, yukarıdaki atasözünün kelime kelime aktarımı ile eserin sanatsallığına zarar gelmez, tam tersine, okuyucu için anlaşılabilirlik derecesi artar. Atasözünün Türkçe mukabilinin bulunarak onunla ifade edilmesi belki de eseri daha etkili kılar.

Kim öler haletge yetse ol bilir van kadrini özdeyişi Canın kadrini ölmek üzere olan kimse bilir olarak çevirilmiştir. Yalnız, Özbekçedeki birleşik cümle tercümede basit cümleye dönüşmüş, şiirsel ahenk de bozulmuştur. *Can böyle aziz bir şey imiş böyle olduğunu bilmezdim. Bir mısra vardır: canın kadrini ölmek üzere olan kimse bilir.* (Vekayi. Cilt II. 1987: 347.)

Paremalar çok anlamlı ve çok görevli birimlerdir. İki dilde anlamca birbirine uygun olan birimler her zaman da birbirini karşılamayabilir. Belli bir metindeki paremaların anlamı deyim birimleri, atasözleri veya mukabil şekillerle ifade edilemeyebilir. Yukarıdaki örnekte aynı durum söz konusudur.

Yaman at bile tirilgendiñ yahşi at bile ölgen yahşi özdeyişi Türkçeye Kötü adla yaşamaktansa iyi adla ölmek daha iyidir (Vekayi. Cilt II. 1987: 387.) şeklinde çevrilmiştir. Bu noktada özdeyişin herhangi bir değişiklik yapılmadan Türkçeye aktarıldığını görebiliriz.

Zikri nâmera hâkıman ümri sâñt güftend atasözü *İsmiñ zikredilmesine hekimler ikinci bir ömür adını vermişlerdir* (Vekayi. Cilt II. 1987: 204.) olarak tercüme edilmiştir. Tercümede sözcükler ve şekiller yer değiştirmiştir. Türkçe tercüme için Özbekçeye kelime kelime çevirirsek: *İsmiñ zikr etishlariga hakimlar ikkinchi umr otini berganlar*. Burada *shuhrat bilan yodlanish – ismini zikretme; yodlanishni – zikredilmesine; demishlar – adını vermişler* birimleri ile belirtilmiştir.

Tahlile çektiğimiz örneklerin hepsi Türkçede hazır dil birimi olarak metinden ayrılır. Yalnız Özbekçe kaynaklarda hepsi de parema olarak değerlendirilmez. Yukarıdaki paremaların ikisi *Baburnâme*'de atasözü ve özdeyiş olarak kullanılır: (*Zikri nâmera hâkıman ümri sâñt güftend* (ismiñ zikredilmesine hekimler ikinci bir ömür adını vermişlerdir), *Marg be yâran sur ast* (*Dostlarla beraber ölüm düğündür*)). *Baburnâme*'deki deyim ve paremaların İngilizce tercümeleri sözlüğü (Teşebayeva Z. 2016.)nde sadece biri (*Marg be yâran sur ast*) vardır. Karşılaştırdığımız eserlerde *Yaman at bile tirilgendiñ yahşi at bile ölgen yahşi özdeyişi* tetkik edilmemiştir.

Atasözü ve özdeyişler anlam, şekil ve görev açısından farklı özelliklere sahiptir. Vurgulanmalıdır ki birçok parmanın muhtelif dillerdeki şekilleri şekil, anlam veya görev açısından benzerlikler oluşturur. Bununla beraber, kimi paremaların bir dilden ikinci dile aktarılmasında tam karşılığını bulmak zordur. Bu durumda açıklamaya ya da başka eşdeğer birime başvurulur. Atasözleri aslı gibi aktarılsa edebi metnin etki gücü artar. Çünkü atasözü için esas olan kelimenin tercümesi sırasında fikrin ifadesinde karışıklık meydana gelir.

Atasözünün öbjesinin korunması çoğu durumlarda bozukluklara neden olmakla birlikte onun milli geleneksel birimlerle değiştirilmesinde de bazı kısımların bozulmasına yol açabilir.

İncelemekte olduğumuz birimler Özbekçeden milli kültürü ortak olan Türkçeye aktarıldığı için bozukluklar, anlam kaymaları yukarıdaki örneklerde gözlemlenmez.

Son yıllarda deyimler geniş yelpazede araştırılan alana dönüştü. Özbekçe deyimlerin anlam özellikleri, yandaş dil birimleri ile ilişkisi, deyimler arası sesteşlik, anlamdaşlık ve zıt anlamlılık hadisesi, deyimlerin cümlelerin anlamını gerçekleştirirken yeri ve usulleri, deyimlerin diğer dillerle karşılaştırmalı analizi üzerine birçok araştırma gerçekleştirildi (Rahmatullayev Ş. Özbek dilinde fiil deyimlerin bağlanması. – Taşkent, 1992.; Yoldaşev B. Şimdiki Özbek edebi dilinde deyimsel birimlerin fonksiyonel-üslubî özellikleri: doktora tezi özeti. – Taşkent, 1993; Hakimov K. Özbek dilinde basit cümle kalıplı deyimlerin zaruri birikebilirlikleri: doktora tezi özeti. – Taşkent, 1994.; Usmanova Ş. Özbek ve Türk dillerinde somatik deyimler: doktora tezi özeti. – Taşkent, 1998; Mamatov A. Özbek dili deyimlerinin şekillenışı meseleleri: doktora tezi özeti. – Taşkent, 2000.; Bazarbayev K. Özbek konuşma dili deyimleri: doktora tezi özeti. – Semerkand, 2001.; Yoldaşev B. Özbek deyimleri ve coğrafi deyimlerinin şekillenışı ve gelişmesi. – Semerkand. 2007; Almamatova Ş. Özbek dili deyimlerinin ögesel analiz: doktora tezi özeti. – Taşkent, 2008; Bafayeva M. Özbek dilinde anlamdaş deyimler ve onların yapısal-anlamsal analizi: doktora tezi özeti. – Taşkent, 2009.).

Deyim, iki veya daha fazla kelimenin sabit olarak bağlanması neticesinde oluşan ikincil birim sayılır. Deyimler sözcükten yukarıda, cümleden aşağıda bulunan dil hadisesi olarak da itiraf edilir(G.Cumanazarova G. Özbek Dili ve Edebiyatı. №2.) Deyimsel anlam deyimini oluşturan sözcüklerin leksik anlamlarının toplamı değildir ve bir bütün anlamı ifade etme özelliğine sahiptir. Deyimsel anlamla leksik anlam arasında ortak yönler olmakla beraber farklı özellikler de vardır. Ortak özellikler söz konusu hadiseler arasındaki benzerlikleri gösterir, kendine özgü özellikler de ayırıcı (diferansiyel) özellik olarak onların dil sisteminde bulunan ayrı hadiseler olduklarını ortaya koyar.

Bilindiği üzere serbest ve sabit kelime öbeklerinin birbirinden ayrılan özelliği onların “hazır” veya “sabit” olup olmadıklarıdır. Bu özelliğe göre, aykırılık oluşturan tamlamanın sabitlik âzası güçlü, markalanmış, serbest âzası da güçsüz, markalanmamıştır(Ganiyeva Ş. 2013). Sabit öbekler “hazırlık”, “sabitlik” özelliğine göre ortak olup kendi içinde bazı ayırıcı özelliklere göre farklılık ve buna göre küçük guruplara ayrılır. Deyimler dil birimi olarak hazır halde bulunur, dilin bütün katmanlarında, tarihi gelişme evrelerinde aktif bir şekilde kullanılır. Deyimlerin dilin gelişme evrelerine özgü özelliklerini tarihi, sanatsal ve edebî kaynakların dilini analiz etmekle tespit etmek mümkündür.

Baburnâme; büyük kapsamlı, üslup açısından mükemmel eser olduğu için onun dilini deyimlerden arınmış halde düşünmek imkansızdır. Eserde kullanılan deyimler, özellikle, karakter ve durum anlatan deyimler yapısı, anlamı ve öğelerine göre birkaç guruba ayrılarak incelenebilir.

Baburnâme’de kullanılan deyimler anlam bakımından şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. “Hareket-durum” anlatan deyimler: *günahını bağıslab-affetmek* -Hoca Kelan'ning şefaati bile *günahlarını bağıslab*, *ehil ve ayallarini alerge kaytib ruhsat berildi.* (*Baburnâme*.2002:162), *tâziyet tutmak-yas tutmak* -Ol ölgende Mirza bisyar kattik *tâziyet tutkandır.* (*Baburnâme*.2002:49), *sözni bu yerge koymak-anlaşmak*- *mening ulu anam İsan Devletbigim'ning kaşide yığılıb, sözni bu yerge koydularkim.* *Hasan Yakub'ni mâzül kılıb fitnesiğe teskin berilğay.* (*Baburnâme*.2002:47), *tilim*

tutuldi-konuşamamak (Andakkim, tört küngeçe tilim tutuldi, ağızunge pahta bile sıv tamızurlar idi. S.63), *başsızlık kılğan-boyun eğmemek* -Karabulak 'ka tışgende bazı kirgen kend-kesekke başsızlık kılğan moğullarni tutib kelturdiler. (Baburnâme.2002:56) gibi.

2. "Nesne-hadise" anlatan deyimler: *can vahmi-ölüm korkusu* (Álemde can vahmidin yamanrak nime bolmas imiş. (Baburnâme.2002:99), *malı aman-bir çeşit vergi* -Talan ve tarac kılmay Bhire iltge malı aman salib, nakit ve cinsdin tört lek şahruhi alib..., *zeri desti-eli altında* -Semerkand padişahı aning zeri desti idi. (Baburnâme.2002:195), *beş kün öter dünya-fani dünya* -Beş kün öter dünya için bir özi üstürğan velinimetzadesini kör kıldı. (Baburnâme.2002:49).
3. "Nitelik" ifade eden deyimler: *kelle hüşk-anı ve tehlikeli hareketli* -Mecusilikte kelle hüşk bolur idi, yetimşiar idi, lebi dağı bisyar irdi, hamışe nerd oynar idi... (Baburnâme.2002:37), *sözüge öz-sözünü yerine getiren* -Seydi Kara egerçi sözüge öz idi, kulıcığa süsrak idi. (Baburnâme.2002:82), *tili kısıktazyik edememe* -Hayli tili kısık yok idi. (Baburnâme.2002:186), *can tartkan-sadakatli* -Körsemkim, Kutluk Muhammed Barlas ve Babayi Perğarıkim, mening can tartkan nevkerlerim on on beş, yigirme kişi bolğay, yetib keldiler. (Baburnâme.2002:100), *sözge münği yok-laf cambazı* -Sözge münği yok idi. Ağası Baykara Mirza 'nin ortanca oğlu Sultan Veys Mirza 'ğa çıkarıb idi. (Baburnâme.2002:135) gibi.

Eylemlere ait olumlu-olumsuzluk şekli uzmanlar arasında mevcutluk kategorisi (Rahmatullayev Ş.1963: 36.) olarak bilinir. Eylemlerden farklı olarak hareket-durum anlatan deyimlerin tamamı da hem olumlu hem olumsuz şekilde kullanılamaz.

"Hareket-durum" anlatan deyimler mevcutluk kategorisine göre:

1. Hem olumlu hem olumsuz kullanılan deyimler: *sözlerini kulağa almak-inanmak* -Uşmundak mahalde muhalifsterning sıribamız sözlerini kulağa alıb,...elçilikke yubardiler. (Baburnâme.2002:64); *yüzlerige keltürmey-kunamak* -Sultan Hüseyin Mirza bariğa ihsan makamıde bolub, yamanlıklarını yüzlerige keltürmey, inananlar hem kıldı. (Baburnâme.2002:123); *yahşi maaş kıldı-iyi davranmak* -Bu cihetdin bu tağ ili bile yahşi maaş kılmak vacib ve lazımdı. (Baburnâme.2002:166) gibi.

Örnek gösterilen deyimler Baburnâme'de hem olumlu hem olumsuz şekilde kullanılır. Örneğin, *yaman maaş kılmak* deyimini *yaman maaş kıldı-yaman maaş kılmadı* veya *yahşi maaş kıldı* şeklinde birkaç defa kullanılmıştır.

2. Sadece olumlu şekilde kullanılan deyimler: *burunidin çıktı- burnundan çıkmak* -Niçe yıl kılğan beyliğı ve saltanatı tamam burunidin çıktı, (Baburnâme.2002:104), *bihuzur boldi-kendini kötü hissetmek* -Mening anam hahım bihuzur boldiler, hayli yaman bihuzurlık idi. (Baburnâme.2002:86), *şunkar boldi-vefat etti* -Ömer Şeyh Mirza dardın kebüter ve kebüterhanesti bile şunkar boldi, (Baburnâme.2002:37), *canğa yettük-sabrı tükenmek* -...biz hem aning ahlak ve efâlidin canğa yettük, ruhsat berdük. (Baburnâme.2002:125), *Kaçmakka yüz koymak-kaçmaya başlamak* -Uylerini hem sağındiler, Birer-ikirer kaçmakka yüz koydular gibi. Bu deyimler eserde sadece olumlu şekilde kullanılmıştır ve olumsuz şekilde kullanılamaz. *Şunkar boldi-şunkar bolmadı* gibi.

3. Sadece olumsuz şekilde kullanılan deyimler: *közge ilmes idi-küçümsemek* -Egerçi Derviş Muhammed tarhan töre ve müçe bile mundin uluğ idi, vâle bu fıravun ani közge ilmes idi.

(*Baburnâme.2002:45*), *pisend tutmas idi-önemsememek* -Özidin özge hiç kişini hiç işte *pisend tutmas idi*. (*Baburnâme.2002: 50*) gibi.

Tarihi eserlerde kullanılan deyimlerin incelenmesi Özbek dili deyimlerinin tarihi, halkın bakış açısı, onun örf ve âdetleri hakkında önemli bilgiler sunar. Bu anlamda, *Baburnâme*'deki deyimlerin de araştırılması bugün için aktüeldir.

Dilbiliminde vücudun uzuvları ile ilgili sabit birimlere somatik deyimler denir. Somatik deyimlerin anlam sahasının araştırılması günümüz dilbiliminin öncü konularından biridir. Ş.Rahmatullayev, A.Haciyev, B.Yoldaşev, A.Mamatov, A.İsayev, Ş.Abdullayev, Ş.Usmanova gibi bilim adamlarının çalışmaları bu cümledendir(Ganiyeva Ş. 2017: 7.).

Baburnâme'de somatik deyimlerden verimli bir şekilde yararlanılmıştır. *Köz yeter yerde, köz ilmes, köz saling, arknı iliklemek, ilik aluştılar, ilikke tuştı, ayak astıda, baş alib yetmak, başsızlık kulğan, tili tutilmak, kaşiğa barmak, boynini urdurubdur* gibiler bu cümledendir.

Köz (göz) ögeli deyimler insanın sınırsız ve türlü heyecanını, fizyolojik süreçleri ifade etmeye yarar. Bunların esas kısmı yapısına göre isim + fiilden oluşan iki veya üç ögeli fiil deyimlerdir(Reşidova U. 2018: 6.): "*köz yeter yerde*" (...*köz yeter yerde bir atning üstide bir nime yiltirab körinadır*), "*köz ilmes*" (*Bu firavun anl köz ilmes idi*), "*köz saling*" (*Oyğa köz saling, oyni iturmang*), "*közim uykuga bardı*" (...*bir zaman közim uykuga bardı*). Bu örneklerde "fiil" esas ögedir, *köz* (göz) sözcüğü anlam bakımından esas öge ve deyimlerin mantıksal esasını belirler.

Yukarıdaki örneklerden *köz yeter yerde* ile *köz ilmes* deyimleri mesafe ve meydan kavramını, *köz saling, közlerige mil tartkaylar, közim uykuga bardı* deyimleri ise durumu ifade etmeye yaramıştır.

Kol (el) ögeli deyimlerde söz konusu ögenin hem dilbilimsel hem anlamsal esas oluşturduğunu görebiliriz: *ilik aluştılar* (*Baysungur Mirza'ning kişisi bile ilik aluştılar*), *özimning iligimde* (*öz cilavun özimning iligimde bohur*), *ilikke tuştı* (*ilikke tuşken nevkerler*), *arknı iliklemek* (*Şeyh Bayezid'ni tutmak kerek, arknı iliklemek kerek*) gibi. Örneklerin hepsinde *ilik*, yani *el* sözcüğü yan anlamıyla kullanılmış olup bunlar esas itibarı ile *ihtiyar, iyelik* gibi anlamları belirtmektedir. Bu da halkın yaşam tarzı ve bakış açısının meyvesidir.

Deyimler tercüme edilirken dikkatle yaklaşılması gereken; dilbilimsel, etnografik, tarihi bilgi birikimi isteyen birimlerdir. *Baburnâme*'deki deyimlerin Türkçe tercümesine dikkat edersek şu durumlara şahit oluruz:

1. Deyim, kendisine yakın anlamlı bir deyim yardımıyla çevrilmiştir.

Bir tam uyge kırıb, ot yakıb, bir zaman közim uykuga bardı. (*Baburnâme. 2002: .99*)

Duvarla çevrilmiş bir eve girip, ateş yakıp, bir müddet uykuya daldım.(*Vekayi 1987:125*)

Közim uykuga bardı deyiminin tercümesinde *köz* ögesinden yararlanılmamış, onun yerine *uykuya daldım* deyimini eşdeğer olarak kullanılmıştır. Babur uyku halini *köz*e göre betimler. Tercümede ise *uykuya dalmak* deyimini bütün vücut için kullanılır. Bununla beraber, üç ögeli deyim (*közim uykuga bardı*) iki ögeli

deyim (*uykuya daldım*) ile aktarılmıştır. Özbekçede uyku sözcüğü *daldı* eylemi ile birlikte kullanılmaz; *hayal, o'y* sözcükleri ile birlikte kullanılır. Bu, Özbek ve Türk dillerindeki deyimlerin farklı özelliğidir.

2. Deyim kelime kelime çevrilmiştir:

“*köz ilmes*” (önemsememek) deyimini *nazar-ı dikkate almazdı* şeklinde kullanılmıştır.

Bu firavun ani köz ilmes idi. (Baburnâme.2002:45)

Fakat bu fir'avn onu nazar-ı dikkate almazdı. (Vekayi.1987:26)

Söz konusu deyimdeki *köz* ögesi Türkçede *köz* ile ilgili durum adı - *nazar-ı dikkate* tamlaması ile ifade edilmiştir. *Önemsememek* kavramı da anlam açısından biraz hafiflemiş, “kibirden dolayı” değil “öylesine önemsemedi” kavramına yakın mânâyı belirtmiştir.

Şeyh Bayezid'nin tutmak gerek, arkni ilikleme gerek. (Baburnâme.2002: 95)

Şeyh Bayezd'i yakalamak ve erki ele geçirmek lazım. (Vekayi..1987:126)

Bu örnekte *arkni ilikleme* deyimini *erki ele geçirmek* şeklinde Türkçeye aktarılmaktadır. Tercümede *kol* kavramı yerine *zorla* anlamını ifade eden deyim kullanılmıştır.

3. Deyimin anlamı tamlama yardımıyla ifade edilmiştir:

Köz yeter yerde deyimini *gözle görünür* şeklinde tercüme edilmiştir.

Kân tüş bar idikim, köz yeter yerde bir atning üstide bir nime yiltirab körinadır. (Baburnâme.2002:99)

Öğle vakti gelmişti; gözle görünür bir yerde bir at üzerinde bir şey parlıyordu. (Vekayi. 1987: 124)

İlikke tüşken nevkerlarning tamam boyniğa urdirdi. (Baburnâme. 2002:57)

Esir düşen adamlarının hepsinin başlarını kestirdi. (Vekayi.1987:43)

Burada *köz yeter yerde* deyimini *gözle görünür* tamlaması ile, *ilikke tüşken* deyimini *eser düşen* olarak aktarılmıştır. İlk deyimde *köz* ögesi korunmuş, sadece dilbilimsel kategoriler yer değiştirmiştir. İkinci örnekte *ilikke tüşken* deyimini aynı anlamı taşıyan *esir düşme* deyimini ile değiştirilmiş, bu da eseri daha anlaşılır kılmıştır. Vurgulanmalıdır ki *esir düşme* deyimine Özbekçe tarihî kaynaklarda sık sık rastlanır.

4. Deyim ortadan kalkarak onun anlamını bir tek kelime belirtmiştir.

Oyğa köz saling, oyni iturmeng, ta yolning kay sari çikarı malûm bolğay. (Baburnâme. 2002: 87)

Ökâze bakın, ne der; yolın nereye çıkacağı malum oluncaya kadar yürü (Vekayi.1987:101)

Uşbu kân bazı içki bekler Hiyaban başide Baysunkur Mirza'ning kişisi bile ilik aluştılar. (Baburnâme.2002: 56)

O gün bazı içki beyler hiyaban başında Baysungur Mirza'nın adamları ile çarpıştılar. (Vekayi.1987:41)

Burada *köz salıng* deyiimi *bakın* kelimesi ile, *ılık alıştılar* deyiimi de *çarpıştılar* kelimesi ile tercüme edilmiştir. Böylece metinde belirtilen anlam basitleşmiştir.

Özetle, *Baburnâme*'de kullanılan paremaların karşılaştırmalı ve yapısal analizi onların tarihî hâlini ve bugünkü dönüşümünü tespit etme ve tercümedeki kendine özgü durumları belirleme imkanını verir. Bu da dil tarihi, dilbilimi nazariyesi, kelime bilimi, sözlük bilimi ve deyimler konusunda önemli bilimsel-kuramsal bilgiler sağlar. Yukarıda ele aldığımız sabit birimler ve onların tercümeleleri fonunda halklarımızın örf ve âdetleri, yaşam tarzı, ortak ve farklı gelenekleri anlaşılır.

KAYNAKÇA

1. Almatova Ş. Özbek dili deyimlerinin ögesel analiz: doktora tezi özeti. – Taşkent, 2008.
2. Bazarbayev K. Özbek konuşma dili deyimleri: doktora tezi özeti. – Semerkand, 2001.
3. Vekayi (Babur'un Hâtratu) Yay.Haz. R.R.Arat. – Ankara, 1946
4. Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. Babur'un Hâtratu. Vekayi Yay.Haz. R.R.Arat. – Ankara, 1946, Cilt I-II. – Ankara, 1987.
5. Ganiyeva Ş. Özbek deyimlerinin yapısal tetkiki. Taşkent-2013.
6. Ganiyeva Ş. Özbek deyimleri yapısı (şekilsel ve anlamsal modelleştirme), PhD tezi özeti. Fergana. 2017.
7. Cumanazarova G. Akıl uzuvlu deyimler. //Özbek Dili ve Edebiyatı. №2.
8. Zahiruddin Muhammed Babur. Baburnâme. Taşkent, 2002.
9. Yoldaşev B. Özbek deyimleri ve coğrafi deyimlerinin şekillenışı ve gelişmesi. – Semerkand. 2007.
10. Mamatov A. Özbek dili deyimlerinin şekillenışı meseleleri: doktora tezi özeti. – Taşkent, 2000.
11. Reşidova U. Özbek dilindeki somatik deyimlerin anlamsal-pragmatik tahlili. (*Göz, el ve kalp* ögeli deyimler örneğinde) PhD tezi özeti. Semerkand-2018.
12. Rahmatullayev Ş. Özbek dilinde fiil deyimlerin bağlanması. – Taşkent, 1992.
13. Rahmatullayev Ş. Fiilli deyimlerde mevcutluk kategorisi. //Özbek Dili ve Edebiyatı. 1963.
14. Teşebayeva Z. Baburnâme'deki deyimler ve paremaların İngilizce tercümeleleri lügati. –T.: 2016.
15. Usmanova Ş. Özbek ve Türk dillerinde somatik deyimler: doktora tezi özeti. - Taşkent, 1998.
16. Hakimov K. Özbek dilinde basit cümle kalıplı deyimlerin zaruri birikebilirlikleri: doktora tezi özeti. – Taşkent, 1994.

Mütercim Tercümanlık Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Algılarının Ölçülmesi: Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü 1. Sınıf İngilizce Mütercim Tercümanlık Öğrencileri Bağlamında

Mehmet Cem ODACIOĞLU¹

Öz

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan Kentinde ortaya çıkan ve dünya geneline hızla yayılarak pek çok insanın hayatını kaybetmesine yol açan yeni tip Koronavirüs Covid 19'un Türkiye'ye de sıçramasıyla ortaya çıkan riskleri ortadan kaldırmak ve olası ölüm oranlarını azaltmak amacıyla ülke genelindeki önlemler neticesinde gerek MEB gerek YÖK uzaktan eğitime geçilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla uzun zamandır sözü edilen, bu konuda araştırmalar yapılan ve bazı derslerin bu yolla zaten verildiği uzaktan eğitim konusu ülke genelinde bir anda popüler hale gelmiş ve tüm öğretmenler ve eğiticiler uzaktan eğitim araçlarını tanımak ve öğrenmek durumunda kalmıştır. Bununla paralel olarak çalışmamızda, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı 1. Sınıf öğrencilerinin IMT 104 Çeviride Araştırma Teknikleri Dersi üzerinden uzaktan eğitime yönelik algısı ölçülmeye çalışılmış ve uzaktan eğitim yoluyla çeviribilim derslerinin verilip verilemeyeceği, çeviribilim öğrencileri üzerinde uzaktan eğitimin verimliliği ve öğrencilerin tepkileri incelenmiştir. Gönüllülük esaslı olarak 13 öğrencinin katıldığı anketten elde edilen sonuçlara bakıldığında uygulama gerektiren dersler dışında kuramsal alt yapının inşa edildiği bazı çeviribilim derslerinin uzaktan eğitim yoluyla verilmesinin yuz yüze eğitim kadar verimli olabileceği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, yuz yüze eğitim daha çok tercih edilmektedir. Öğrenciler uzaktan eğitimden verim alsalar da etkileşim açısından temelde yuz yüze eğitim almak istemektedir. Ancak bu durum uzaktan eğitime kapıların tamamen kapanması demek değildir. Bir diğer ifade ile bölümdeki bilgi içerikli-kuramsal dersler uzaktan eğitim yoluyla verilebilir. Çalışmanın ilgi alandaki literature bir katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çeviribilim, çeviride araştırma teknikleri, uzaktan eğitim, çeviribilimde uzaktan eğitim.

¹ Assoc. Prof. Dr., Bartın University, TURKEY